GRAMATICA LUI RADU TEMPEA

DE

G. ISTRATE

Împotriva tuturor exagerărilor de care pot fi acuzați latiniștii, ei au meritul de a fi cei dintîi care s-au gîndit la alcătuirea de gramatici și dicționare. Au perseverat în această direcție și au stimulat cercetarea filologică.

Prin activitatea lor, foarte susținută, ei au menținut interesul pentru studiul gramaticii și al lexicologiei și au influențat, vreme aproximativ de o sută de ani, pe toți cei care s-au lăsat atrași de aceste preocupări, indiferent de școala căreia aparțineau.

Deschizătorul de drumuri, și în această direcție, este Samuil Micu, autorul celei dintîi gramatici tipărite, creatorul ortografiei latinești care se va menține, în diferite cercuri, pînă după 1900, cel dintîi romîn care caută să stabilească mai multe legi fonetice privitoare la transformările suferite de o serie de sunete, în trecerea lor de la latină la limba romînă.

Scrisă in latinește (*Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*) cartea lui Micu a apărut la 1780, la Viena, cu o prefață de Gh. Șincai, și a avut meritul că a scos în evidență originea latină a limbii noastre, origine contestată, pînă atunci, de o serie de istorici străini.

Această gramatică a fost republicată, de G. Șincai, la 1805, cu unele modificări:

„Ediția din 1805 se deosebește de cea din 1780 mai mult în privința ortografică. Pe *a* îl scrie cu *á*, iar pe *ă* cu *a*; pe *i* îl însemnă cu *â, ê, i;* diftongul „oa" îl scrie cu *oa*, nu cu *o*" [1]).

Tot de la Ionașcu aflăm că în locul pronumelui *eu* apare, în ediția din 1805, *io, mene* este înlocuit cu *mine*. In schimb, în locul acuzativului *pe noi*, apare arhaicul *pre noi*. Șincai scrie *sînt, iești, e, sîntem, sînteți, sînt*, forme populare în care principiul ortografic pare să fie cel fonetic, în locul latinismelor *sent, ești, e, sentem, senteți, sent*, din prima ediție a lui Micu.

Pînă la 1780 n-am avut decît gramatici manuscrise și ele dovedesc existența preocupărilor respective, în țările noastre. Se citează, de obicei,

---

1) **Romulus Ionașcu**, ***Gramaticii romîni. Tratat istoric despre evoluțiunea studiului gramaticei limbii de la 1757 pînă astăzi*****, Iași, Institutul de arte grafice N. V. Ștefăniu et Co., 1914, p. 57.**

o asemenea gramatică datind din septembrie 1757, provenită de la Dimitrie Eustatie B r a ș o v e a n u l[2]), ori aceea a lui M a c a r i e[3]) alcătuită cam în același timp. Acestea au fost considerate, pînă acuma, drept cele mai vechi încercări de gramatici. Se pare, însă, că s-au descoperit, în vremea din urmă, și altele, anterioare celor pomenite. E vorba, bineînțeles, tot de lucrări în manuscris care se păstrează în Biblioteca Academiei R.P.R.

Toate gramaticile pomenite, precum și multe altele, despre care va fi vorba, au fost descrise în lucrarea, deja citată, a lui Romulus I o n a ș c u. Unele dintre ele au atras și atenția altor cercetători, pe care îi vom pomeni, de asemenea, acolo unde va fi cazul.

Cartea lui I o n a ș c u este și rară și învechită. Autorul face mai mult o descriere rezumativă a fiecărei gramatici, insistă asupra terminologiei, fără a ne da, peste tot, o imagine completă a acesteia, arată în ce măsură unii autori mai vechi i-au influențat pe cei care au venit după dînșii.

O probă evidentă asupra caracterului „învechit" al cărții lui I o n a ș c u găsim în studiul recent, al unui cercetător tînăr, asupra preocupărilor gramaticale ale lui I. B u d a i-D e l e a n u, publicat în *Omagiu lui Iorgu Iordan*[4]), p. 333:

> „Cît de puțină atenție s-a acordat acestui aspect al operei lingvistice a scriitorului, ca și întregii opere dealtfel, ne-o demonstrează aventura filologică a lui R. Ionașcu care, citind titlul manuscrisului *Temeiurilor......*, a confundat pe ш cu *M*, pe *E* cu *O* și fără să mai continue silabisirea, a obținut în loc de *Temeiurile gramaticii romînești*, — *Memoriile gramaticii romînești*".

O privire istorică a dezvoltării gramaticii la noi ne-a dat, în ultima vreme, academicianul Iorgu I o r d a n, în a doua ediție a cărții sale *Limba romînă contemporană*, București, Editura Ministerului Invățămîntului, 1956, p. 749—783. Capitolul acesta nu este, în intenția academicianului Iordan, decît o completare, istorică, la manualul său de gramatică descriptivă. Din cauza aceasta, autorul nu se oprește decît la momentele mai importante din istoria gramaticii romînești, la acele care au determinat anumite curente și care, deci, au dominat concepția uneia sau mai multor generații de specialiști, „numai asupra acelor lucrări gramaticale romînești (relativ puține la număr) care prezintă un interes deosebit privite din punctul de vedere istoric sau din acela al nivelului științific atins de disciplina noastră în momentul de față" (p. 749).

Prima gramatică romînească, tipărită (în limba latină, cum am spus), nu se găsește în bibliotecile din Iași[5]). Din această cauză va trebui să

2) Romulus I o n a ş c u, *op. cit.*, p. 6—11. Cf. şi Iosif P e r v a i n, *Dimitrie Eustatievici* («Studia Universitatum Victor Babeş et Bolyai». Tomus III, nr. 6, series IV, fasciculus 1, p. 27—47.

3) Romulus I o n a ş c u, *op. cit.*, p. 11—16.

4) Ion G h e ţ i e, *Prima gramatică romînească modernă*, volumul omagial citat, p. 333—343.

5) Nu se găseşte nici ediţia a doua de la 1805, îngrijită de Gheorghe Ş i n c a i. În ultima clipă sînt informat că Biblioteca Universităţii a achiziţionat un exemplar din ediţia I, dar n-am mai avut răgazul să-l utilizez în vederea unor concluzii pentru acest studiu.

mă rezum numai la spusele altora despre dînsa și să nu pot face aprecieri personale decît în măsura în care ar trebui corectate o serie de afirmații ale celor care s-au ocupat de această carte.

În *Introducere la Istoria Filologiei Romîne,* București 1895, Lazăr Șăineanu caracterizează în felul următor activitatea lui Samuil Micu și a Școlii Ardelene:

„A trecut un secol, de cînd părintele Samuil Klain de la Sad și Marele Vistier al Principatului Valahiei, Ianache Văcărescul, publicară, la scurte intervale și independent unul de altul, primele lucrări gramaticale asupra limbii romîne. Anii 1780 și 1787, cînd apărură «Elementele limbii daco-romîne» și «Observațiile asupra Gramaticii romînești» sînt date memorabile în istoria filologiei romîne.

Din primul moment se accentuează un mod de a vedea fundamental diferit în cercetarea materialelor limbii și această divergență se perpetuă în timp de un secol, constituind o barieră neînvinsă între două direcțiuni gramaticale extreme.

Una se afirmă mai întîi cu zgomot, reușește mulțumită unor apucături erudite, a cîștiga o parte inteligentă a națiunii și, tocmai în momentul cînd ajunge singură dominantă, sucombă lăsînd puține urme durabile. Cealaltă, cu o înfățișare mai modestă, trece la început aproape neobservată, se continuă în tăcere cu Eliad și Golescu, apoi, disprețuită cîtva timp, revine iarăși la onoare; prezentul îi aparține și e sigură de viitor.

Pe cînd Văcărescu, observator conștiincios, se mărginește la înregistrarea obiectivă a faptelor lingvistice, călăuzindu-se de uzul, ce-l consideră ca unicul criteriu în materie de limbă; Klain și urmașii lui introduc în filologia romînă principiul subiectivismului, împrospătînd procederile (sic!) analogiștilor antici și adoptînd ideile filozofice ale secolului al XVIII-lea despre caracterul artificial al graiului.

Acest mod de a vedea unilateral justifica în aparență orice inovațiune. Gramaticul, din simplu observator, devenea legislatorul suprem al limbii, ce o putea reforma după placul sau vederile sale. De aici o tendință sistematică de ameliorări din ce în ce mai radicale: cu cît gramaticul poseda mai multă erudițiune, cu atît mai îndrăzneață devenea opera-i de transformare lingvistică. Lucrul ajunse acolo, încît evoluțiunea finală nu mai recunoaște punctul de plecare: lipsindu-i în cele din urmă orice măsură și înlăturînd cu dinadinsul orice sprijin temeinic, clădirea, ridicată după vederi subiective, rămase planînd în vid și se spulberă la prima ciocnire cu realitatea", (p. 1—2).

Pentru Samuil Micu limba romînă nu-i decît o corupțiune a limbii latine. El susține că prin stricarea unui cuvînt latin se poate obține forma corespunzătoare, acelui cuvînt, din limba noastră.

Ideea de bază a etimologiștilor, care constă în apropierea cît mai mare a formei cuvintelor romînești, de forma lor latinească, apare cu totul clară la Micu. El era atît de convins că se găsește pe drumul cel adevărat, încît nu-și dădea seama că această metodă poate duce la ruperea limbii noastre în două, poate ușura crearea unei limbi artificiale, neînțeleasă de popor.

Micu, întocmai ca majoritatea latiniștilor, n-a înțeles că la baza limbii

noastre stă latina populară, nu cea clasică. Apropierea sistematică, a limbii romîne, de aceasta din urmă, raportarea formelor noastre la cele corespunzătoare din latina clasică nu făcea decît să accentueze greșeala în care alunecase Micu.

Strădaniile lui au fost, în mare parte, zădărnicite din cauza sistemului ortografic pe care l-a creat, bazat, în prea mare măsură, pe principiul etimologic. Așa cum au arătat unii specialiști mai vechi, tendințele pronunțat latiniste ale lui Micu, și, bineînțeles, ale urmașilor săi au îngreuiat mult înțelegerea textelor respective.

„Sunetele *ă* și *î* le înlătură din scris, dînd totdeauna vocalele corespunzătoare din latină: scrie astfel: *camp, pane, barbat, fen,* în loc de *cimp, pîne, bărbat, fin.* Cu privire la consoane urmează același sistem, căutînd să redea felul de scriere din latină: de aceea îl vedem introducînd forme ca *glaçie, cauall, claue, rogacione, eli* etc., în loc de *ghiață, cal, cheie, rugăciune, ei,* pentru ca, firește, originea latină a lor să pară mai evidentă. Reforma ortografică era deci preocuparea lui de frunte și ea pleca de la credința că limba noastră trebuie să-și reia aspectul latin prin felul cum e scrisă, revenind la caracterul ei original". (Ovid Densusianu, *Lit. rom. modernă,* 1925, p. 32).

Elementele lui Micu au, totuși, meritul de a fi pus în circulație o sumă de idei, de a fi atras atenția, străinilor, asupra limbii și poporului nostru. Influența lor nu a fost numai imediată (cum se vede din *Istoria Daciei transalpine,* a lui Sulzer, Viena 1781, II, 154 urm., din *Gramatica* lui Molnar, Viena[6]), din *Gramatica* lui Radu Tempea, Sibiu, 1797 etc.), ci și de lungă durată. Am arătat, deja, că ortografia lui Micu stă la baza celor mai multe dintre sisteme, pînă după 1900.

Se justifică, așadar, întru totul afirmația academicianului Iordan:

„Cu toate lipsurile ei, gramatica lui Micu trebuie socotită ca o realizare vrednică de atenție, și nu numai pentru vremea în care a apărut. Pe lîngă faptul că este prima gramatică tipărită a limbii noastre, ea are meritul de a fi servit multor străini, cunoscători ai limbii latine, să învețe romînește și mai ales să-și dea seama de originea latină a limbii romîne"[7]).

Cu toate greșelile săvîrșite de Micu, el are meritul de a fi stabilit primele legi fonetice în limba romînă. Să ne oprim la cîteva, după cartea pomenită a lui Romulus Ionașcu, p. 18—19, și după D. Macrea, *Lingviști și filologi romîni,* București, 1959, p. 28: *A* neaccentuat *ă*: *capra* > *capră.*

A, e, i, înainte de *n, mb, mp.,* se fac în î: *pane, camp, amblu, coperement, imperat* > *pine, cimp, îmblu, coperemint, împărat.*

E și *o* accentuați se prefac în *ea* și *oa,* cînd în silaba următoare se află *a* sau *e,* de exemplu *porta, mortem, sorte* > *poartă, moarte, soarte.*

E accentuat, înaintea lui *n,* se schimbă în *i,* dacă în silaba următoare se află *e* sau *i,* de exemplu *bene, cuvente, dentem* > *bine, cuvinte, dinte.*

---

6) Nu trebuie uitat nici Friedrich Diez, cu *Grammatik der romanischen Sprachen* (1836—1843), care se conduce, în primul rînd, după cartea lui Micu.

7) *Op. cit.,* p. 751.

O accentuat, urmat de *n, mp, mb,* s-a prefăcut în *u,* de exemplu *montem > munte.*

O neaccentuat, în aceeași situație, s-a prefăcut în *u,* de exemplu *compar, dominica > cumpăr, duminecă.*

G și *c,* înainte de *e* și *i,* se prefac în ***gi, ci***: *cruce, cine, legi, geme.*

L, între două vocale, s-a prefăcut în *r: mola > moară.*

L, urmat de *i,* plus altă vocală, s-a înmuiat și apoi s-a schimbat în *i: liepure, muliere, filiu > iepure, muiere, fiu.*

T, urmat de *i,* plus *o* accentuat, s-a prefăcut în *ci: rogacione, inclinacione > rugăciune, închinăciune. Ct, cs, gn > pt, ps, mn: lactem > lapte; coxa > coapsă; lignum > lemn.*

T, d și *s,* înaintea lui iod, se transformă în *ț, z, ș: tibi > ție; dies > zi; resină > rășină. Cl* și *gl* se transformă în *chi, ghi: clavem > cheie; glacies > ghiață.*

Am reprodus numai legile fonetice mai cunoscute și acceptate, în general, de toată lumea. Pe lîngă acestea mai avem și altele, dar nu mai insist asupra lor.

Ideile lui Micu, referitoare la limba noastră și mai ales la ortografie, au fost răspîndite și prin intermediul celei dintîi cărți romînești tipărite cu litere latine (*Carte de rogacioni,* 1779) a cărei a doua ediție, amplificată, avea să apară la 1801, la Sibiu, sub titlul *Acathist sau carte cu multe rugatsuni pentru evlaviea fiesteqvarui crestin.*

Introducerea ediției din 1801, a acestei cărți, prezintă o valoare deosebită fiindcă aici și-a exprimat, Micu, ultimul său punct de vedere asupra ortografiei. Dar atît din cauza caracterului nefilologic al cărții, cît și din motivul că tendințele latiniste se accentuează pe măsură ce ne îndepărtăm de apariția primelor lucrări care stau la baza „Școlii Ardelene", admiratorii și urmașii lui Micu s-au condus tot după cele afirmate în *Elementele...* de la 1780. Va fi contribuit la aceasta, poate, și faptul că sistemul ortografic de la 1780 a fost popularizat, înainte de 1801, prin gramaticile lui I. M o l n a r și Radu T e m p e a, eventual prin lucrările unor străini care, la rîndu-le, nu mai puteau renunța la *ceea* ce au afirmat în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea. Pentru aceștia din urmă, problema se pune și în alt mod: neștiind romînește, ei nu aveau posibilitatea să ia cunoștință de modificările produse, între timp, în concepția lui Micu-Șincai.

În introducerea cărții de la 1801, Micu se arată mai conciliant decît la 1779, 1780. El introduce diftongul *oa,* în locul lui *ó (noastre,* nu *nóstre!),* renunță, în general, la consoanele duble și recomandă să se scrie *an,* nu *ann*; le păstrează doar acolo unde este nevoie, ca, prin ajutorul lor, să atragă atenția asupra pronunțării vocalei precedente: *pannura (= pănură), vennin* (nu *vănin!*), *inn* (nu *în!*). Sînt introduse semne speciale pentru ș (= *shi*), și ț (= *tzi*). Autorul întrebuințează și unii termeni slavonești, neîntîlniți în prima ediție a cărții: *slovă* (alături de literă), *glas* (alături de son), *glasnică* (în loc de vocală).

Spre deosebire de gramatica lui Văcărescu, alcătuită independent de *Elementele* lui M i c u - Ș i n c a i, Radu T e m p e a s-a inspirat atît din acestea cît și din manualul lui M o l n a r (Morariu), *Deutsch-Walachische Sprachlehre...,* Wien 1788. M o l n a r însuși era influențat, la rîndu-i, de

cartea lui Micu-Şincai, aşa cum au arătat Romulus Ionaşcu[8]), Giorge Pascu[9], Ovid Densusianu[10]) etc.

Că Micu, Molnar şi Văcărescu l-au influenţat pe Tempea, în alcătuirea *Gramaticii* sale, nu mai încape nici o îndoială. Toţi trei sînt citaţi în *Cuvîntare înainte* şi din fiecare putem urmări măcar cîte o idee trecută în lucrarea lui Tempea. Marea asemănare între *Gramatica*[11]) de la 1797 şi modelele sale latiniste a fost deja subliniată, în mai multe rînduri, începînd cu primii ani ai secolului al XIX-lea pînă în vremea din urmă. S-a insistat mai puţin asupra rolului pe care l-a putut avea Ienăchiţă Văcărescu asupra elaborării *Gramaticii* lui Tempea. De aceea cred necesar să pun, aici, faţă în faţă cele două definiţii ale lui Văcărescu (una în proză şi alta în versuri!), cu cea pe care o găsim la Tempea:

„Gramatica este meşteşugul cuvîntului care arată construcţiul sau syndaxis, adecă alcătuirea părţilor cuvîntului, şi ortografia cu care să poată neştine a scriere bine şi meşteşugeşte" (p. 1)[12]).

---

8) „În prefaţă Morariu aminteşte de *Gramatica* lui Micu lăudînd-o. Spune că a lăsat la o parte toate cercetările istorice etimologice, deoarece acestea trebuie să figureze mai mult în o gramatică amănunţită, ştiinţifică, decît în o gramatică populară". (*Gramaticii romîni*, p. 43), „Fondul gramaticii este luat aproape întreg de la Micu, cu cîteva excepţiuni. . ." (p. 44). În capitolul referitor la fonetică. . . „reproduce unele din legile fonetice descoperite de Micu, fără a face comparaţie cu limba latină. La declinări, pînă şi substantivele date ca exemple (*tată, cîne, domn* etc.) de declinat sînt luate după Micu" (p. 44). „La numerale pe lîngă cele cardinale, ordinale, multiplicative, mai are şi numerale colective (o *păreche*, o *duzină*, un *sfert*). De aici încolo urmează în totul pe Micu" (p. 44). „La adverbele citate de Micu (p. 55—56) mai adaugă adverbiile de cantitate (mult puţin, atîta, destul de prisosit), *adverbiile calităţii* (cu voie, nebucuros, dinadins, cu bine, neplăcut), *adverbiile de intensitate* (încet, înfricoşat, aşa, mai bine, de abia)" (p. 45). Sintaxa de asemenea e luată întocmai după Micu împreună cu exemple cu tot" (p. 45).

9) În *Istoria literaturii romîne din secolul XVIII*. III, *Epoca lui Clain, Şincai şi Maior* Iaşi 1927, p. 26, Giorge Pascu susţine, nici mai mult nici mai puţin, că Molnar a transpus, în nemţeşte, cartea lui Micu-Şincai. Cf. şi pagina 31, unde sînt reproduse cuvintele lui Gheorghe Şincai din prefaţa celei de-a doua ediţii a *Elementelor* (1805): „După opt ani, adică la anul 1788, Domnul Ioan Molnar de Müllerscheim, revăzînd aceeaşi gramatică a noastră (de la 1870) şi completînd-o a tipărit-o la Viena în limbile nemţească şi romînească". Giorge Pascu consideră această lucrare drept a doua ediţie a *Elementelor* lui Micu-Şincai, iar ediţia, scoasă numai de Gheorghe Şincai, la 1805, ar fi, după el, a treia: „Această ediţie este în realitate a treia, a doua fiind *Deutsch-valachische Sprachlehre*, publicată de Molnar la Viena în 1788", (p. 31). Nu putem stărui prea mult asupra acestui amănunt, dar trebuie spus că punctul de vedere al lui Pascu nu poate fi împărtăşit.

10) Cfr. *Literatura romînă modernă* I, Bucureşti 1925, p. 70: „. . . gramatică întocmită după planul celei a lui Micu şi Şincai (cu inovaţii de scriere ca *ae* pentru *i*, *dsch* pentru *ge*, *tsch* pentru *ce* etc.) şi avînd mai mult un scop practic".

Pe lîngă caracterul „popular" al gramaticii lui Molnar (v. Romulus Ionaşcu, p. 43) sau, după expresia lui Densusianu, „practic" acest manual se mai deosebeşte de cel al lui Micu—Şincai şi prin altceva. În primul rînd, ortografia lui Molnar are un caracter pronunţat fonetic, faţă de cea a lui Micu-Şincai. Gramatica sa e completată de un dicţionar german-romîn. Nu trebuie neglijat faptul că Molnar pune, înaintea lui Paul Iorgovici, problema neologismului şi a terminologiei ştiinţifice, şi preţuieşte, într-o măsură cu totul apreciabilă pentru vremea lui, limba populară.

11) *Gramatică romînească* alcătuită de Radu Tempea directorul şcólelor neounite naţionaliceşti prin marele prinţipat al Ardealului, Sibiu, 1797.

12) *Observaţii sau băgări dă seamă asupra regulelor şi orînduelelor gramaticii romîneşti adunate acum întîi dă* Dumnealui Ienache Văcărescu. . ."

Definiția oceasta este reluată, în poezie, la p. 167—170:

Gramatica este meșteșugul ce-arat' alcătuire
Și toți printr-însa pot afla veri ce povățuire.
Ș-a scrie încă într-ales cu reguli arătate,
Pă toți învață d-ale ști fără greșală toate.
Și versuri înmeșteșugite arată d-a să face,
Siliți-vă a o-nvăța sau faceți cum vă place.

Definiția lui Tempea (p. 195) pleacă, cu siguranță, de la primele două versuri reproduse din *Observațiile*... lui Văcărescu:

Gramatica e meșteșug ce arat alcătuire,
Și prin trînsa pot afla toți povățuire .

Cu toate că Tempea se bazează, în primul rînd, pe *Elementele* lui Micu-Șincai, cum am arătat deja, în privința terminologiei, pe care nu i-o puteau pune la îndemînă latiniștii precedenți din moment ce n-au scris în romînește, el continuă stări de lucruri mai vechi și menține, în mare măsură, terminologia de origine slavă, curentă în epoca respectivă. Cred că nu greșim cînd afirmăm că Tempea a fost influențat, aici, în primul rînd, de gramatica lui Văcărescu.

El se folosește, pretutindeni, de *slovă* (p. 2, 48, 50, 53, 57, 82, 177, 194, 197, 199, 200, 205, 206, 208, 209, 211) și niciodată de cuvîntul latinesc corespunzător, *literă*. Spune *glasnică* (p. 3, 63, 197, 199, 201, 205, 206, 207, 208, 210, 211, 212) și *glăsuitoare* (p. 3) vocalei și *neglasnică* (p. 3, 29, 30, 61, 62, 164, 197, 198, 200, 201, 205, 206, 207, 208), consoanei. Alături de latinescul *silabă* (p. 2, 4, 55, 63, 64, 87, 128, 164, 198, 205, 206, 207, 208, 209, 210), apare și *slovenire*, cu același sens: „din glasnice și neglasnice să naște *syllaba* sau *slovenirea*; adecă: cînd o slovă glasnică să împreună cu una sau cu mai multe neglasnice răspunzîndu-se deodată să numește syllabă: adecă: *ac, arc, trag*" (p. 4).

De asemenea, întîlnim, la Tempea, și termenul *slog*. „Grăirea să cuprinde din cuvinte, cuvintele din *syllabe* sau *sloguri, slogurile* din *slove*" (p. 2, 208); „De dreaptă întrebuințarea slovelor în scrisoarea syllabelor (adecă *slogurilor*) și cuvintelor" (p. 194).

Autorul explică în felul următor, termenul în discuție:

„Numele *slog* este nume sîrbesc, care la scurtata prosodie în bucvare s-au obicinuit a să pune, însă romînește curat să numește syllabă, trăgîndu-să de la maica limbii noastre, unde să zice *sillaba*" (p. 2).

Alături de *cuvîntul* latinesc apare și *vorba* slavă. Confuzia noțiunilor denumite cu acești termeni nu trebuie pusă numai pe socoteala lui Tempea, ci pe a epocii însăși. În adevăr, nu trebuie să uităm că, în această vreme, *cuvîntul* are pe lîngă înțelesul lui de astăzi și pe acela de propoziție. Alături de exemple ca:

„Din syllabe să face cuvîntul care este dintru una sau mai multe syllabe alcătuit, precum din syllaba *ta* și *tăl* se naște cuvîntul *tatăl* (p. 4), în care substantivul în discuție are sensul de azi [13]), avem și altele unde se vede, bine, că el are sens de propoziție. Vorbind despre „trebu-

13) Cf. și p. 2, 7, 194.

ințarea slovelor mari", Tempea indică, pe lîngă alte cazuri, și pe acela în care literele mari se folosesc „după fieștecare cuvînt, adecă: *Cinstiți pre toți oamenii*" (p. 196). Aici cuvîntul este sinonim cu propoziția, cum se poate vedea și din exemplul subliniat. Tot așa *vorba* este cînd parte de vorbire (p. 6), cînd propoziție:

„Din cuvinte să face *vorba*, care este din mai multe cuvinte alcătuită" [14]). Pentru acest de-al doilea sens, al lui *vorbă*, Tempea se mai folosește de *construcție* (v. pag. indicate în nota imediat precedentă) și de *întocmirea vorbii* (p. 176, 177).

Pe lîngă terminologia de origine slavă, pe care vom vedea că o folosește pe scară mai largă Văcărescu, în *Gramatica* lui Radu Tempea întîlnim și cuvinte grecești, curente în epocă, dintre care unele ni s-au păstrat, întocmai, pînă în momentul de față, altele au căpătat alt înțeles, eventual altă formă. Deși e vorba, în general, de termeni curenți, ne vom opri la cîțiva dintre ei atît pentru a vedea cum îi definește autorul, cît și pentru a marca, în istoria gramaticii romînești apariția lor [15]). Sîntem într-o perioadă în care se pun bazele terminologiei științifice în limba noastră și n-ar fi potrivit să trecem cu vederea tocmai peste cea referitoare la gramatică și limbă.

După ce autorul stabilește, chiar la pagina 1, definiția gramaticii:

„măiestria a pricepe limba romînească, a scrie, și a grăi bine, să numește *gramatică*, sau învățătura *grăirii*", el explică termenul în felul următor:

„Gramatică sau Γραμματϊκη este nume grecesc care să trage de la Γραμμα ce să zice slovă, iară τεΧνη 'măestrie'; așa dară atît cît măiestria grăirii, sau a vorbirii".

„Diftongus [16]) este cuvînt grecesc, alcătuit din δϊο 'duo' și φτογγος 'glăsuitoare', adecă: δϊοφτογγοσ 'duoglăsuitoare' sau glasnice" (p. 3).

În loc de *morfologie* autorul nostru se servește de *etimologie* (p. 5, 6), termen menținut pînă după începutul secolului al XX-lea. Ion Slavici, spre exemplu, își subîntitulează primul volum din *Gramatica limbii romîne* (București, Minerva, 1914), singurul apărut, de fapt, *Etimologia.*

Tempea o definește în felul următor:

„Numele *etimologhia* este cuvînt grecesc, alcătuit din το ετυμον ce ce zice chiar ivire a unuia lucru și λογοσ cuvînt" (p. 5).

„*Syntaxis* vine de la συνταοεϊν ce să zice alcătuirea laolaltă" (p. 5).

„*Syntaxis* este cuvînt grecesc care însemnează alcătuirea cuvintelor osebite laolaltă cu bună întocmire" (p. 172).

„*Ortografia* (care vine de la cuvîntul grecesc ορτοσ drept și γραφη scrisoare), este o învățătură, a scrie cuvintele drept, și cele scrise bine a le răspunde, a le despărți, și prin cuviincioasele semne a le osebi" (p. 194).

---

14) Cf. și p. 176, 177, 179, 181, 183—184, 216.

15) Ne referim, se înțelege, la „apariția" acestor termeni în lucrările scrise în limba romînă. Unii dintre ei au existat, fără îndoială, și mai înainte și au fost întrebuințați cu siguranță în școlile grecești din țările noastre.

16) La plural, *diftonghi* (p. 207).

Frecvența terminologiei slave și grecești este foarte scăzută în raport cu cea de origine latină. Conducîndu-se după Micu-Șincai, în ale căror *Elemente* el nu întîlnea decît terminologia cu care operau latinii, Tempea n-a făcut, în cele mai multe cazuri, decît să o transpună pe aceasta în limba romînă. In calitatea lui de latinist, și anume de latinist care cel dintîi scrie o gramatică în limba noastră, Tempea va folosi multe cuvinte care nu se vor putea impune, vor rămîne ca simple încercări curioase.

Pentru a nu se îndepărta, prea tare, de modelele latinești pe care le avea în față, el indică, în paranteză, în toate cazurile, și cuvîntul latinesc corespunzător celui romînesc. Procedeul se impunea, fără îndoială, și din motivul că unii dintre termenii științifici folosiți de Tempea erau întrebuințați, acuma, pentru prima dată, în limba romînă scrisă.

Tendința latinizantă este vizibilă, la Tempea, în special în terminologie. Altfel gramatica sa este alcătuită pe baza limbii vorbite, pe care o folosește la tot pasul[17]).

Fiind printre primii care sînt puși în situația de a mînui o terminologie proprie limbii noastre, Tempea recurge, adesea, la forme foarte puțin deosebite de cele latinești. Deși cunoștea gramatica lui Văcărescu, pe care o și citează, se vede că amestecul terminologiei de origini diferite din *Observațiile...* cărturarului muntean l-a derutat, într-o oarecare măsură, și l-a făcut să nu o întrebuințeze decît cu mare rezervă.

Lucrul acesta nu rezultă, direct, din *Gramatica* lui Tempea, dar îl putem desprinde din următorul citat, în care autorul explică traducerea fiecărui termen în latinește pentru ușurința învățării limbii latine de către cei care ar fi înclinați să facă acest lucru:

„...fiindcă la fieșcare parte și cap al acestei gramatici, am adăogat și *terminurile latinești*, ca cînd ar începe orice romîn a învăța limba latinească mai bine și mai cu lesnire să pótă pricepe, și învăța" (f. 5).

Nu încape nici o îndoială că în această explicație se ascunde, de fapt, tendința autorului de a apropia, cît mai mult, limba noastră de limba latină, de a merge pe un drum pe care îl străbătuse, înaintea lui, Samuil Micu.

Influența directă, a lui Micu asupra lui Tempea, se desprinde din rîndurile imediat următoare celor citate mai sus:

„Nici să te miri iubite cetitorule căci am schimbat sau scurtat unele cuvinte, care pînă acum într-alt chip s-au răspuns, căci în originalul limbii nóstre mai întîi așa s-au răspuns, trăgîndu-să de la latin, în l: d: pildă: *sore* (latin: *sol*) în loc de *sóare, omeni*, (lat. *homines*) nu *oameni, duo* (lat. *duo*) nu *doao*, și alt: (f. 5).

Aspectul cît mai apropiat al cuvintelor romînești de cel pe care îl aveau ele în limba latină cît și, mai ales, reluarea aproape a acelorași

---

17) Faptul acesta nu trebuie să surprindă pe nimeni. Să nu uităm că toți latiniștii din secolul al XVIII-lea, precum și cei din primele decenii ale secolului următor, sînt puternic influențați de aspectul vorbit al limbii noastre. Studierea amănunțită a elementelor populare, întîlnite în operele primilor latiniști, ar putea duce la concluzii interesante care ar schimba, măcar parțial, părerile curente asupra rolului pe care l-au avut acești cărturari, nu numai în dezvoltarea culturii romînești, ci și în formarea limbii noastre literare.

exemple, ne indică influența incontestabilă a lui Micu asupra lui Tempea.

Substantivul și adjectivul sînt înglobate în categoria mare a *numelor*.

„Numele este cuvîntul care însemnează o persónă, sau un lucru, sau feliul unui lucru, și priimește la sine articul; adecă: *om, tată, mînă, cal, bun* și primind la sine articul să face: *omu-l, tată-l, mînă-a, calu-l, bunu-l*.

Numele sînt de duo feluri, adecă: *starnice (substantiva)* sau *mutarnice (adjectiva)*.

Numele *starnic* este care nici *crește*, nici *scade*, ci pururea asemenea prin sine, și în sine fără de mutare stă: *om, lemn, carte, apă, pîine*" (p. 16).

Despre *numele starnic* ni se vorbește la paginile 10, 16, 17, 174, 178, 179, 190, 193, iar despre cel *mutarnic* la paginile 16, 17, 174, 175, 185, 190, 193.

În cadrul substantivului, autorul distinge *nume însușite* (sau osebite!) prin care trebuie să înțelegem substantivele proprii (p. 17, 175, 195 [18])), nume de *obște* (apelative propriu-zise, substantive comune, p. 17), *nume cuprinzător*, substantive colective (17—18), *numele neamului*, nume proprii de popoare (18), *„numele țării* sau *a patriei și a moșiei*, adecă a locului unde este, ca: *ardelean, muntean, moldovean, roman*" (18). Pentru diminutiv, Tempea se folosește de termenul *nume micșorător* [19]), (18). El spune *creștere* derivării cu sufixe augumentative și *scădere* celei cu sufixe diminutivale (63—64).

Dacă nu uităm că diminutivul este nume micșorător constatăm o atitudine consecventă, la Tempea, în folosirea terminologiei de specialitate.

Referindu-ne, acuma, la adjectiv constatăm, mai întîi, că autorul definește comparația în felul următor:

„Comparația este un cuvînt care însemnează alăturarea unui lucru cu altul, ca să știe cu cît este unul mai mare, mai mic, mai mult, sau mai puțin în ceva lucru decît altul" (p. 64).

El insistă asupra faptului că numai adjectivele se pot compara:

„A să comparălui; adecă: să crească sau să scază să pót numai numele cele mutarnice, iară cele starnice nu, că omul (care este nume starnic) totdeauna este om, și poate să fie mai mare, mai tare, mai bun, mai rău, mai înțelept, mai prost, iară nu mai om. Așa lemnul tótdeauna este lémn, și póate să fie mai móale sau mai vîrtós, mai grós sau mai supțire, iar nu mai lémn" (p. 64—65).

Gradele de comparație sînt numite *treptele comparației* (p. 75).

„Cea dintîi să chiamă *pozitiv* sau *temeialnică*, pentru că este temeiul celorlalte" (p. 75); „cea de a duoa se chiamă *comparativ* sau *alăturătoare*, pentru că alăturîndu-se un nume cu alt nume, sau un lucru, cu alt lucru intră sau scade întru acel lucru pentru care faci alăturare" (p. 75); „cea de a treia treaptă să zice *superlativ* sau *covîrșitoare* pentru că sau în creștere sau în scădere covîrșaște, cît ori mai mult ori mai puțin nu póate să fie și aceasta să face cînd înaintea numelui mutarnic

18) **El cunoaște, totuși, și termenul *nume proprii* (p. 24, 175, 195).**
19) **Explicat, în paranteză, prin Nomen Diminutivum!**

să pune *prea*[20]), *foarte* sau *cu totul;* adecă: *prea bun, cu totul bun, foarte bun, foarte mare, prea mare, prea mic*" (p. 76).

Să se observe că Tempea nu înregistrează, aici, nici superlativul relativ, format cu *cel mai*, nici pe cel absolut, de nuanță populară, întîlnit mai ales în Transilvania, format cu ajutorul lui *tare*.

La pagina 6, unde ni se înșiră *părțile vorbii* (adică ale *vorbirii*!) autorul nu pomenește nimic despre numeral:

„Vorba în limba romînească, precum și în cea grecească și talienească, are noao părți: adecă: *articulul, numele, pronumele, verbumul, partițipiumul, prepoziția, adverbiumul, coniucția* și *interiecția*".

E adevărat că la pagina 96 el vorbește de *numerii* din limba noastră, pentru care distinge mai multe categorii și anume:

temeinice 'cardinale' (96, 97—100)
rînduitoare 'ordinale' (96, 100—101)
numărătoare 'număralia' (96, 101)
înmulțitoare 'multiplicative' (96, 101)
potrivitoare 'proporționalia' (96, 101).

Nici Budai-Deleanu nu înregistrează, printre părțile vorbirii, numeralul[21]). Spre deosebire de Tempea, și de alți autori contemporani, autorul Țiganiadei nu vorbește nici de *articol*.

După spusele lui Gheție (p. 337) „Numeralul nu e tratat nicăieri, nici în *Fundamenta*..., nici în *Temeiuri*... Singura mențiune a acestei părți de cuvînt o găsim în comentariul *Țiganiadei*[22]), unde autorul notează că *prim* e *adiectivă numerală*".

Tempea vorbește, în schimb, întocmai ca alți numeroși autori de gramatici de un *partițipium*, numit în altă parte *partițipia* (p. 185).

Articulul, pe care îl mai întîlnim și la paginile 7, 8, 172, 173 etc., este numit și *încheietură* (p. 7).

El este *hotărîtor* (8, 12, 173, 174, 175, 177, 179, 180, 181) sau *nehotărîtor* (8, 172). Articolul *hotărîtor* este, după Tempea, *l, le, a, oa, ea*.

Pronumele (p. 10, 77), cu varianta *pronumenul* (p. 21, 77) este de mai multe feluri și anume:

personal sau fățesc (77, 78—80, 191).
posesiv sau stăpînitor (77, 81—83, 175)
demonstrativ sau arătător (78, 84—87, 175). La p. 27, 28 și 174 este numit numai *arătătornic* și *arătător*, bineînțeles ca determinative ale lui *pronume*.
interogativ sau întrebător (78, 88—90)
relativ sau răducător (78, 90—92)
impropriu sau neînsușit 'nehotărît' (78, 92—95)
rețiproc (81).

Din prima categorie a pronumelor *(personale sau fățești!)* rezultă

20) În procedeul de formare a superlativului constatăm atît iufluențe culte cît și populare. *Prea*, pe care îl întîlnim, în mod exclusiv la Molnar (*Deutsch-Walachische Sprachlehre*, Viena, 1788, p. 107), nu poate fi decît popular.

21) I. Gheție, lucrarea citată, *Omagiu Iordan*, p. 336.

22) Cfr. *Țiganiada* III, strofa 77, notă.

că *persoanei* (gramaticale), pe care autorul o întrebuințează o singură dată (p. 159), i se spune și *față* (p. 87, 102, 103, 159 etc.).

Chiar acolo unde apare *persoană*, termenul nu e singur ci însoțit de sinonimul, mai frecvent atunci: „a treia *persoană* sau *față*".

Întrebuințarea ultimului iese cu deosebire în evidență la verb, în special la p. 107, unde citim:

Tot numărul are trei *fețe*, la care se deosibesc gramaticește unile de altile, adecă:

În numărul singuratec:
fața dintîi *eu*
fața a duoa *tu*
fața a treia *el*.
În numărul multoratec:
fața dintîi *noi*
fața a duoa *voi*
fața a treia *ei*.

Verbumul sau *verbul* (6, 58, 102, 180), plural *verburi* (150, 155, 183) este numit și *grai*, plural graiuri (156, 183), după cum pentru ideea de *timp* (103), autorul se servește și de *vreme* (102). În loc de *mod*, pe care îl întîlnim rar (103) apare mai ales *chip* (103):

chipul *arătării* 'indicativ' (103, 109),
„ *poruncirii* 'imperativ' (103, 111, 182),
„ *poftirii* 'optativ' (104, 111),
„ *împreunării* 'conjuctiv' (104, 111),
„ *nehotărîrii* 'infinitiv' (104, 113).

Ca și în cazul numeralului, pe care am văzut că autorul nu-l trece printre părțile vorbirii, cînd le înșiră, la pagina 6, vedem și aici cum Tempea nu vorbește decît de cinci *chipuri* ale verbului, dintre cele opt. În altă parte, însă, le întîlnim și pe celelalte, fără cea mai mică explicație, pierdute printre *timpuri* sau *„vremi"*. Într-adevăr apare și *partițipia* (113, 118, 123, 141, 149) cu varianta *partițipium* (129, 134)
și *supinum* (113, 118, 123)
ori *supinul* (129, 134, 141, 148)
și *gerundia* (114, 118, 123, 129, 134, 142, 149).

Abia la sfîrșitul capitolului despre verb (p. 159—160), autorul revine asupra *partițipiei* și ne dă cîteva indicații, potrivite pentru fixarea punctului său de vedere, asupra acestui lucru.

Tempea vorbește de *verb lucrător* (activ, tranzitiv, p. 102, 184), de *verb pătimitor* 'pasiv' (p. 102), de *verburi pasive* (150, 155) care nu sînt, în realitate, decît verbe reflexive, de *verb neutru* (102, 155), *verb deponent* (103, 156), ori de verb *nefățesc* 'impersonal' (156). De asemenea, ne vorbește de *verburi regulare* 'regulate' (107), de *verb ajutător* (108, 109, 188) sau de *verb hotărît* (186).

„Verburile neutre sînt care nu să pot face passive, căci nu sînt nici lucrătore, nici pătimitore, ne arătînd un lucru cáre să mi să pótă face de altul, adecă nu pot să zic *eu mă șed*, ci eu *șed, stau, fug* și altele" (155).

„Verburile deponénte sînt; care în limba latinească să apleacă și sînt numai pătimitóre, adecă passive, iară în limba romînească tot ca

cele lucrătóre, adecă: *urmez* (secvor), *vorbesc* (locvor), *întrebuințez* (utor) și altele" (156).

„Sînt unile graiuri, cărora nu li să pun înainte *eu, tu, el* și au numai a tréa persónă a numărului, singuratéc prin tóte timpurile chipurilor arătării și pentru aceea să numesc *nefățéști* (impersonalia), unile sînt *lucrătóre* (active), altele *pătimitóre* (passive) (156).

Numărul singular este numit *singuratec* (8, 9, 11, 14, 15), iar pluralul *multoratec* (8, 9, 10, 11, 14, 15) și, mai rar, *numărul îmulțirii* (35) [23]).

Tempea distinge numai două genuri (8, 19), *fămeiesc* și *bărbătesc*, pe care le mai numește și *felîul* (bărbătesc sau fămeiesc) (p. 61, 62, 63, 83, 99, 180) [24]).

Cazul este numit *cădere*.

„*Căderi* (casus) la romîni sînt numai patru, și acelea numai în articuli, și în pronume au loc, căci numele totdeauna nemișcat rămîne, însă fiindcă în muma limbii noastre latinească sînt șase căderi, și noi aicea punem șase. Iară căderi să zic, pentru că acuma așa, acuma altmintrelea cad și să zic, adecă:

Căderea întîi arată lucrul, adecă: *omul.*

Căderea a duoa arată a cui, adecă: *omului.*

Căderea a treia arată cui, adecă: *omului.*

Căderea a patra arată pă cine, adecă: *pre om.*

Căderea a cincea arată cu cine grăiesc eu, adecă: *omule.*

Căderea a șasea arată de la cine, adecă: *de la om* (p. 7) [25]).

În locul verbului *declina* avem, la Tempea, *apleca*, 9, 21, 22, 23, 26, 29, 85, 86, 89, 92, 99). Tot *apleca* apare și în locul verbului *conjuga* (102, 105, 107, 108, 124, 125, 126, 129).

Pentru declinare avem *aplecare* (9, 11, 14, 15, 21, 24, 79, 84) și, foarte rar, *declinație* (21).

Adverbiumul (6), plural *adverbii* (163—169) are mai multe subdiviziuni și anume: *adverbii din firea sa* (lat.: primitiva) (163, 165) [26]).

adverbii trăgătoare (derivativa) (163) [27]),
adverbii arătătoare locului (165—166),
adverbiile vremii (166),
adverbiile rîndului (166—167),
adverbiile cîtimii 'cantitate' (167),
adverbiile feliului 'calitate' (167),
adverbiile lăsării și imulțirii (167),
adverbiile întrebării (168),
adverbiile afirmăluirii sau a tăgăduirii (168),

---

23) I. Budai-Deleanu se va folosi de *multoreț* (*multureț*) și respectiv, *singureț* (I. Gheție, *lucr. cit.*, p. 340).

24) Budai-Deleanu este cel dintîi lingvist romîn care vorbește despre genul *neutru* (sau de *niciun*) și amintește absența acestei categorii din gramaticile anterioare. (*Omagiu lui Iorgu Iordan*, p. 336).

25) Despre cădere cfr. și paginile 9, 176, 177, 181, 183, 187.

26) Forma latinească explică fără nici o greutate termenul de *adverbe primitive*, întîlnit la I. Budai-Deleanu (v. I. Gheție, *lucr. cit.*, p. 337).

27) La Budai-Deleanu: *adverbe purcegătoare* sau *izvoreațe* (Id. *ibid.*, 336).

adverbiile înoirii (168),
alte chipuri de adverbii (168).

Prepoziția (6, 100, 161—163, 179, 184, 185, 186, 189, 190, 191, 192, 193) este definită în felul următor:

„*Prepozițiile* să zic *puneri înainte* pentru că să pun înaintea numelui cu care să unesc, și nu să apleacă, unindu-se cu numele, cum este: *întru* început era cuvîntul la dumnezeu. Aicea este prepoziția *întru*, și s-au pus înainte de *început*, altă prepoziție *la*, și s-au pus înainte de Dumnezeu, cu care nume să unește" (p. 161).

Coniuncția (6, 169, 180), numită și *grai legător* (aici grai are sens de *parte de vorbire*, cuvînt!) are următoarea definiție:

„*Coniuncțiile* (sau *graiurile legătoare*) sînt graiuri neschimbătoare, care leagă la olaltă sau împreună graiuri singure, încheeturi sau perioduri întregi" (p. 169).

La aceeași pagină găsim următoarea „*Însemnare:* Coniuncțiile nu sînt alta fără adverbii, însă pricina căci pórtă nume osebit, este numai pentru aceea, căci să întrebuințează la legăturile, și laolaltă împreunările graiurilor și a încheeturilor".

Coniuncțiile sînt de mai multe feluri și anume:
care iau la sine chipul arătării (169),
care iau la sine chipul împreunării (170),
copulative (170),
disiunctive (170),
adversative (170),
causales (170).

Interiecția sau *graiul simțitor* (6, 171) este și ea de mai multe feluri:
interiecții ale rugării și îndemnării (171),
interiecții minunătoare (171),
interiecții văierătoare (171),
interiecții mulțămitoare (172),
„mai sînt și altele" (172).

În *Gramatica* lui Tempea sînt prezente, deopotrivă, influența latinistă exercitată, în primul rînd, prin *Elementele* lui Micu, și cea a graiurilor populare care pleacă de la Văcărescu. Conducîndu-se după amîndoi acești autori de gramatici, Tempea reprezintă, de fapt, o poziție intermediară.

Să vedem cîteva dintre trăsăturile latinizante ale *Gramaticii* lui Tempea.

Cred că trebuie să începem cu traducerea întregii terminologii gramaticale în limba latină. Lucrul acesta dovedește, pe de o parte, influența lui Micu iar, pe de altă parte, nesiguranța folosirii limbii romîne într-un domeniu atît de nou.

Aspectul fonetic al unor termeni este foarte apropiat de cel latinesc: *syllabă, diftongus, verbumul, adverbiumul, coniuncția, interiecția partițippiumul* (și *partițipia!*), *pronumenul* (alături de *pronumele!*), *supinum, gerundia.*

Deși susține că în limba romînă există numai patru *căderi* (= cazuri!), autorul include în paradigmele respective și *ablativul* (= căderea a șasea!) și explică această atitudine în felul următor:

„. . .fiindcă în muma limbii noastre latinească sînt șase căderi, și noi aicea punem șase“ (p. 7).

La fel procedează Tempea și în cadrul verbului cînd, plecînd de la situația din limba latină, crede că poate vorbi și în limba noastră de *verbe deponente* (p. 156).

Uneori autorul merge mai departe și explică, prin optica latinistă, de ce un cuvînt apare ortografiat într-o formă deosebită de cea în care se pronunță acesta. Un astfel de procedeu folosește Tempea în cazul numeralului *duoi, duo*:

„Precum au fost obicinuit pînă acum a să scrie *doi* sau *doao*, nu au fost bine, ci după rînduială trebuie să se scrie *duoi*, sau *duo*, căce să trage de la muma limbii noastre latinești, *duo*“ (p. 97) [28]).

Aceleiași tendințe de a apropia, cît mai mult, limba noastră de limba latină, i se supune Tempea și atunci cînd pledează pentru ortografieri ca *portăm, jocăm*, în locul lui *purtăm, jucăm* (p. 127), pentru *ieau*, în locul lui *iau* (p. 128—129) ori pentru formele verbale *văd, șed, cad, rămîn, vin, țin*, în locul lui *văz, șez, caz, rămîi, pui, viiu, țiiu* (p. 135) [29]). In sfîrșit, tot o tendință etimologistă îl face să afirme că „nu este bine“ să se spună *durmit*, în loc de *dormit* (p. 149).

Nu poate fi invocată influența latinistă în cazul confuziilor de gen cînd, adică, substantive ca *rîu, curcubeu* sînt considerate ca fiind masculine, adică *bărbătești*, după expresia lui Tempea, și nu neutre (p. 19). Explicația acestui fapt trebuie căutată în concepția autorului asupra genurilor, în limba romînă. Din moment ce el nu admite decît două, așa cum am văzut *(bărbătesc și fămeiesc!)* e de la sine înțeles că toate cuvintele aparținînd celui de-al treilea gen vor fi înglobate, de Tempea, la acestea.

Influența limbii vorbite, în Gramatica lui Tempea, se exercită sub altă formă decît cea latinească și lucrul acesta se explică ușor. Din moment ce terminologia în limba națională era atît de săracă și, în același timp, exclusiv, de nuanță cărturărească, cel puțin în domeniul nostru, elemente populare apar, doar, în scrisul autorului, în categoria unor exemple pentru care n-a găsit material în gramaticile anterioare etc.

Scriindu-și Gramatica într-o perioadă în care limba literară modernă abia își găsise calea pe care avea s-o străbată și date fiind preocupările autorului de a distinge vorbirea diferiților romîni, în funcție de influențele străine exercitate asupra fiecărei provincii, este de așteptat ca în scrisul său să întîlnim, în primul rînd, particularități lingvistice proprii graiurilor de acasă ale autorului [30]). Ne găsim, doar, într-o epocă în care nu se poate vorbi încă de unitatea limbii noastre literare; originea locală a cărturarilor este trădată, la tot pasul, de lucrările scrise ale acestora, de particularitățile regionale incluse în scrierile lor.

---

28) In conformitate cu acest principiu, autorul va scrie *duo puncturi*, în loc de *două* puncte, (p. 196 și 214), tot așa *duo* (p. 7, 16, 75 etc. . .).

29) Ideea aceasta va trece, mai tîrziu, la I. Heliade Rădulescu.

30) Constatarea aceasta rămîne valabilă și pentru alți contemporani ai lui Tempea care s-au ocupat de gramatică. Mă gîndesc, în primul rînd, la Paul Iorgovici în scrisul căruia găsim destul de multe trăsături proprii graiului bănățean.

Sub aspect fonetic întîlnim *tinărel* (18) ; *cătran* (38) ; *măidan* (38) ; *pă* 'pe' (37, 50, 53, 57, 136) ; *surț* (44) ; *uspăț* (44) ; *verș-verșuri* (45) ; *geolgi* (48) ; *jucăreie* (numai pluralul *jucărei!*) (48) ; *mușinoi* (47) ; *grăunț* (44) ; *Sibii* (189) ; *titulă* 'titlu' (195) ; (limba) *talienească* (6, 7); *dirept* (2) ; *durmi* (149) ; (în preajma) *căsii* (162).

Din punct de vedere morfologic trebuie remarcate forme ca *minzi* (plur.) (35), *obrazuri* (35), *ocoluri* (36) și chiar *gătejuri* (35) dacă, într-adevăr, acesta din urmă nu prezintă un simplu aspect ortografic, fără valoare reală în limbă. Aceeași observație pentru *biciuri* (pluralul lui bici!) (45).

Autorul indică, pentru pluralul unor substantive de felul lui *car, hotar, izvor,* numai formele *cară, hotară, izvoară* (p. 39), considerate ca singurele existente. Se știe că încă din secolul al XIX-lea ele au pierdut locul din limba literară și nu mai au decît o întrebuințare regională.

Tot aici trebuie pomenite formele verbale ca a *compărălui* 'compara' (64, 65, 160), *usc, uști, uscă* (126), *greblu* 'greblez' (126). *mîncă* 'mănîncă' (179) (alături de *mănînc, mănînci,* 181, 187), ori *lucru, iern, impreun,* alături de *lucrez, iernez, împreunez* (128).

Poate tot regionalism, și nu arhaism, trebuie considerat, la Tempea, și verbul *custa* (126) deși n-ar fi exclusă inci influența latinistă.

O situație aparte prezintă o serie de substantive terminate la singular în *ău* și la plural în *auă*[31]). Radu Tempea este, după cît se pare, cel dintîi care se oprește asupra lor :

„Iară cele ce să sfîrșăsc în *ău* sau *ou,* în numărul multoratec să mută în *ao,* adecă : *părău-părao, mingălău-mingălao, vălău-vălao, tulău, călău, fercălău, ou*[32]), *lepedeu, hinteu, năcrăvălău, țircălău, herestrău, hărșău, hurduzău, zărgălău*" (p. 42—43).

Influența graiurilor populare nu se mărginește numai la „exemplele" pe care le pune în discuție Tempea. Numeroase alte cuvinte sau fonetisme, din această categorie, întîlnim în expunerea propriu-zisă a autorului, în „limba" pe care o folosește el însuși : *bute* („dă-mi vin din *bute*") (186) ; *ciuhă* (59) ; *cloțan* (38) ; *cotoc* 'motan' (36), alături de *cotoi* (62) ; *glajă* (55) ; *lesne* (180) ; *muiere* (13, 25) ; *sînt, sîntem, sînteți, sînt* (109) ; *tistie* 'dregătorie' (195)[33]).

În sfîrșit, graiurile ardelenești și bănățene vor fi impus în scrisul lui Tempea derivate feminine, pe baza masculinelor corespunzătoare, ca : *grecoaie, lupoaie, turcoaie, ursoaie,* în locul obișnuitelor *grecoaică, lupoaică, turcoaică, ursoaică* din limba literară și din alte graiuri. Formele

---

31) Nu poate fi vorba de o generalizare a acestor forme de plural, la toate cuvintele citate, dovadă că Tempea însuși indică numai singularul, la cele mai multe dintre ele. Pe de altă parte unele dintre ele se integrează în categoria respectivă numai sub aspectul terminației de singular. În sfîrșit, mai trebuie spus că Tempea pune într-o singură categorie substantive ca *părău, mîngălău, hîrșău* etc., cu *hinteu, lepedeu* etc. ceea ce constituie, evident, o nepotrivire din punctul de vedere al limbii de astăzi, cînd nu toate aceste cuvinte merg împreună, sub aspectul formării pluralului.

32) Trecerea lui *ou* în această categorie, ne îndreptățește să credem, cu V. Arvinte, că răspîndirea terminației de plural în discuție, inovația propriu-zisă, a putut pleca tocmai de la acest cuvînt (cf. «SCL» X, 1959, p. 229 urm.).

33) Cuvîntul este explicat de Tempea însuși : „adecă diregătorie".

de la Tempea, proprii graiurilor ardeleneşti, trebuie explicate prin analogie după *găzdoaie*, întîlnit numai în Transilvania, fără o variantă în *-oaică* şi menţionat de Tempea însuşi printre exemplele de care ne ocupăm (p. 62) [34]).

ГРАММАТИКА РАДУ ТЕМПЯ

Краткое содержание

Данная работа являются попыткой определить место, занимаемое грамматикой Раду Темпя среди других трудов, посвященных изучению румынского языка.

Вышедшая в Сибиу в 1797 году, эта книга занимает промежуточное положение между грамматикой Самуила Мику и Г. Шинкай, напечатанной в 1780 году на латинском языке, и грамматикой Вэкэреску, опубликованной в 1787 году. Кроме влияния первой грамматики, как в отношении орфографии, так и в отношении приводимых в ней примеров, на ней сказалось также и влияние грамматики Вэкэреску. Так, например, при определении грамматики Раду Темпя использовал определение, данное его предшественником, из книги которого была взята также нелатинская терминология (*slovă* вместо *literă*, *glasnică*, *glăsuitoare* вместо *vocală* и т. д.).

Автор данной работы не считает, конечно, грамматику Вэкэреску единственным источником, из которого Темпя мог позаимствовать нелатинскую терминологию. При этом он имеет в виду неопубликованные учебники, которыми пользовались преподаватели школ в 18 веке и которые также могли оказать известное влияние на автора исследуемой грамматики. Некоторые из этих грамматик сохраняются и теперь в крупных библиотеках нашей страны, в первую очередь в библиотеке Румынской Народной Республики.

Исходя из того, что грамматическая терминология еще не была достаточно изучена, автор пытается всесторонне осветить этот вопрос. Он отмечает, что на ряду с славянскими и греческими терминами, бывшими в большом употреблении в тот период, Темпя использует довольно часто латинскую грамматическую терминологию, приспосабливая ее к румынскому языку. В ряде случаев он прибегает к калькам, которые, однако, в румынском языке не сохранились. В основном, терминология, которой пользовался Темпя, является теперь устаревшей, несмотря на то, что она еще широко употреблялась в некоторых грамматиках первой половины девятнадцатого века.

Далее отмечается влияние народного языка, которое наблюдается в книге Темпя. Незначительно это влияние сказалось на терминологии, которая еще лишь начинала складываться, и в большей мере оно заметно в языке автора, в парадигмах, в некоторых формах множественного числа имен существительных и т. д.

---

34) Că, în graiurile din Transilvania, este vorba de o preferinţă pentru derivatele în *-oaie*, în locul celor în *-oaică*, se poate proba şi cu *lupoaie* (în locul lui lupoaică!) din *Ţiganiada* lui I. Budai-Deleanu (XII, 83, 84, 85 n). Cf. de asemenea, „jocul" de copii, pe cre îl cunosc din părţile Năsăudului: Urs, *ursoaie*, Lup, *lupoaie*, Piripui de *iepuroaie*.

В заключении, автор данного исследования подчеркивает сильное влияние книжной речи, которое объясняется отчасти тем, что Темпя был первым латинистом, написавшим грамматику румынского языка, а также не менее сильное влияние народной речи. Это свидетельствует о том, что язык народа наложил свой отпечаток даже на деятельность ученых, находившихся под сильным влиянием латинского течения, и что эти учения ткже внесли свой значительный вклад в формирование современного литературного языка.

LA GRAMMAIRE DE RADU TEMPEA

Résumé

L'auteur de ce travail fixe la place qu'occupe la *Grammaire* de Radu Tempea dans l'étude de la langue roumaine. Parue à Sibiu, en 1797, elle se situe entre la *Grammaire* de Samuil Micu et Gheorghe Sincai, publiée en latin, en 1780, et celle de Văcărescu, en 1787. Tributaire, en bonne partie, à la première, aussi bien dans l'orthographe que dans les exemples qu'elle donne, elle se ressent également de l'influence de la *Grammaire* de Văcărescu. Ainsi, par exemple, c'est d'après cette dernière que s'oriente Tempea dans sa définition de la grammaire ; et c'est toujours là son point de depart dans l'emploi de la terminologie non-latine (*slovă* pour *lettre, glasnică* et *glăsuitoare* pour *voyelle, neglasnică* pour *consonne* etc.). L'auteur de l'étude n'attribue pas cette terminologie non-latine seulement à l'influence exercée par Văcărescu sur Tempea. Il n'exclut pas une influence des manuels manuscrits, dont se servaient les professeurs dans les écoles, pendant la deuxième moitié du XVIII-e siècle ; certains sont parvenus même jusqu'à nous ot on les conserve dans les grandes bibliothèques du pays, tout d'abord dans celle de l'Académie de la République Populaire Roumaine.

En partant, de l'idée que la terminologie grammaticale n'a pas encore été étudiée chez nous dans toute son ampleur, l'auteur insiste particulièrement sur ce problème. Il constate qu'à côté des termes slaves et grecs, courants à l'époque, Tempea traduit souvent la terminologie grammaticale du latin. Il a recours assez rarement aux calques qui n'ont pu se maintenir dans notre langue. En général, la terminologie utilisée par Tempea est aujourd'hui périmée, bien que, en grande partie, elle ait servi encore à certains auteur de grammaires de la première moitié du XIX-e siècle.

Enfin, une autre idée sur laquelle l'auteur insiste c'est celle de l'influence de la langue populaire sur celle de Tempea. Il va de soi que cette influence s'exerce assez peu sur la terminologie de spécialité, qui alors était à peine en train de se former, mais elle est présente partout, dans la manière de s'exprimer de Tempea, dans les paradigmes qu'il nous présente, dans les formes de pluriel de certains noms etc. On y constate donc une forte influence de caractère savant, explicable entre autres, par le fait que Tempea est le premier latinisant qui écrive une grammaire en roumain, et une influence aussi forte de caractère populaire, **d'où** il résulte que la langue du peuple a dit résolument son mot, même dans l'activité des intellectuels latinisants et que ceux-ci ont apporté une contribution importante à la formation de la langue littéraire moderne.